

KATER, Michael. *CULTURE IN NAZI GERMANY*. New Haven: Yale University Press, 2019. 472 s. ISBN 9780300211412.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2020.68.2.10>

V posledných približne dvoch dekádach sme v rámci štúdií fašizmu, ale i ďalších špecifických historických tém, svedkami posunu od tradičných interpretácií modernity a kultúry skôr k interpretáciám kultúrnej antropológie. Tento „kultúrny obrat“ (*cultural turn*)¹ nám umožnil študovať rôzne ideologické smery a kultúrnu politiku fašistov omnoho hlbšie a detailnejšie. Zároveň nám umožnil pochopiť kultúrne a spoločenské aspirácie fašistov v ich snahe vybudovať novú spoločnosť a nového človeka a tiež to, že fašistom nešlo len o politiku ako takú, ale že mnohí riešili i umelecké a dokonca ontologické otázky. Fašistom sa v medzivojnovom období podarilo vyprodukovať množstvo rôzne sofistikovaných kultúrnych systémov, prípadne kontrakultúr. Tento trend výskumu sa týka predovšetkým Nemecka a Talianska, kde fašisti dokázali v kultúrnych politikách pokročiť najviac.² Ak však čitateľ, ktorý siahne po Katerovej knihe, očakáva tento prístup, bude sklamaný. Nič z toho v jeho knihe nenájde.

Michael Kater je profesor histórie na York University v Toronte. Dlhodobou sa venuje kultúrnym dejinám Tretej ríše a recenzovaná kniha je vlastne veľkou syntézou jeho doterajšieho výskumu a práce. Sľubuje komplexný a kompletný obraz nacistickej kultúry, no bádateľsky sa o ňu nezaujíma v „antropologickom“ zmysle a v súlade s najnovšími teoretickými a metodologickými prístupmi svetovej historiografie, ale jednoducho vysvetľuje kultúru ako umenie plus rádio a film. Kater teda zvolil pomerne konzervatívny metodologický prístup a jeho kniha je z veľkej časti viac deskriptívna ako analytická, čo je bezpochyby škoda. Miestami sa dokonca môže zdať, že ide o akýsi súhrn životopisov známych, menej známych alebo úplne neznámych osobností kultúrneho života v Nemecku v prvej polovici 20. storočia. Ide o podobný metodologický prístup, aký zvolil Kater aj vo svojich starších prácach, v tomto zmysle teda nevybočil zo svojho štandardu.

-
- 1 JACOBS, Mark – SPILLMAN, Lynette. Cultural sociology at the crossroads of the discipline. In *Poetics*, 2005, Vol. 33, No. 1, s. 1-14. ISSN 0304-422X; DEPKAT, Volker. The ‚Cultural Turn‘ in German and American Historiography. In *Amerikastudien / American Studies*, 2009, Vol. 54, No. 3, s. 425-450. ISSN 0340-2827; v špecifickom vzťahu k štúdiu fašizmu pozri GRIFFIN, Roger. The Primacy of Culture: The Current Growth (or Manufacture) of Consensus within Fascist Studies. In *Journal of Contemporary History*, 2002, Vol. 37, No. 1, s. 21-43. ISSN 0022-0094 a odpoveď na túto štúdiu ANTLIFF, Mark – DE GRAND, Alexandre – LINEHAN, Thomas – ROBERTS, David D. Comments on Roger Griffin’s „The Primacy of Culture: The Current Growth (Or Manufacture) of Consensus in Fascist Studies.“ In *Journal of Contemporary History*, 2002, Vol. 37, No. 2, č. 2, s. 259-274. ISSN 0022-0094 a ďalšie práce.
 - 2 Z mnohých prác pozri napr. GRIFFIN, Roger. *Modernism and Fascism: The Sense of a Beginning under Mussolini and Hitler*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007. ISBN 9781403987846; MAERTZ, Gregory. The Invisible Museum: Unearthing the Lost Modernist Art of the Third Reich. In *Modernism/modernity*, January 2008, Volume 15, Number 1, s. 63-85. ISSN 1071-6068 a mnoho ďalších.

I keď nie je tento prístup v súlade s najnovšími bádateľskými prístupmi, je na mieste konštatovať, že Katerova znalosť jednotlivých umelcov a ich práce vzbudzuje rešpekt a je len ťažko porovnateľná s akýmkoľvek iným autorom venujúcim sa tejto téme. Kater prečítal ohromné množstvo nacistickej beletristickej tvorby, vypočul si hodiny hudby a pozrel kvantá filmov a obrazov. Predovšetkým v oblasti hudby a muzikológie sú jeho faktografické znalosti ohromujúce (je autorom troch ďalších kníh a množstva odborných štúdií i populárno-vedeckých článkov o nacistickej hudbe, napísal tiež životopis nemeckej sopranistky Lotte Lehmanovej). V tomto zmysle by sme autora, ktorý by mu vedomosťami mohol konkurovať, hľadali len ťažko.

Kniha je rozdelená do šiestich kapitol. V prvej sa venuje obdobiu Weimarskej republiky a jej – ako ju nazval – modernej, pluralistickej a experimentálnej kultúre. Jedným z Katerových postrehov je, že nacisti pri snahe vytvoriť vlastný typ kultúry museli najprv zlikvidovať staré kultúrne štruktúry, modely a zvyklosti. Čokoľvek, čo pripomínalo avantgardu, jazz, židovské či africké umenie, nemohlo prežiť Weimarskú republiku. Problematické pritom je, že Weimarskú republiku Kater stotožňuje s umeleckým modernizmom a, naopak, Tretiu ríšu považuje za antimodernistickú, čo je zavádzajúce a nesprávne zjednodušenie.

V druhej kapitole sa Kater venuje nacistickej kultúre pred rozpútaním vojny. Výborne popisuje proces glajchšaltácie nemeckej kultúry a kultúrnych ustanovizní a tiež novovzniknulé kultúrne štruktúry, ktoré nacistom dobre slúžili na komplexné a totalitné ovládanie kultúrneho sektora. Za vytvorením väčšiny z nich pritom stál minister propagandy Joseph Goebbels. Hlbšiu analýzu, čo to všetko znamenalo a kam smerovala nacistická politika, by sme tu však nenašli.

V tretej kapitole popisuje židovských umelcov a židovskú kultúru. Podrobne sa venuje Židovskej kultúrnej lige (*Jüdischer Kulturbund*) založenej Saulom Friedländerom, a tiež mnohým ľudským tragédiám, ktoré vyplynuli zo zúrivého nacistického antisemitizmu. Zatiaľ čo táto kapitola obsahuje množstvo zaujímavých príbehov a dôležitej faktografie, Kater nedokázal presvedčivo vysvetliť vplyv antisemitizmu na nacistickú kultúrnu politiku.

V štvrtej kapitole autor čitateľa zavedie už do vojnových rokov a podrobne popisuje, akým spôsobom fungovala nacistická kultúra v tomto období. Zaujímavé je pritom sledovať, aký obrovský dôraz kládli nacistickí lídri na kultúru i v čase vojny. Wehrmacht dokonca zriadil mobilné knižnice a ani na úplnom konci vojny neprestávali nacisti investovať do kultúrneho života. Netreba zdôrazňovať, že šlo o výlučne nacistami одобrenú tvorbu. Táto kapitola funguje ako zoznam kultúrnych aktivít, no platí pre ňu to, čo i pre ďalšie časti knihy – pre nedostatočne hlbokú analýzu Kater nedokázal skutočne analyzovať veľmi sofistikované spôsoby, akými nacisti využívali kultúru (a kombináciu masovej, populárnej, čiastočne ľudovej a tiež vysokej kultúry) na vybudovanie Tretej ríše a vytvorenie celospoločenského konsenzu s ich vládou a vojnovým úsilím. Táto kapitola i celá kniha budia dojem, že Kater nedokázal urobiť vo svojej práci rozdiel medzi kultúrou a propagandou a že v mnohom vysvetľuje využívanie kultúry nacistami len ako propagandu.

Zaujímavým doplnkom k prvým štyrom, z hľadiska témy publikácie kľúčovým kapitolám, sú posledné dve, ktoré sa venujú nemeckej umeleckej emigrácii a nakoniec

v poslednej kapitole i povojnovým osudom umelcov, ktorí s nacizmom spolupracovali, či sa podieľali na vytváraní nacistickej kultúry. Rozsiahlo sa venuje spisovateľovi Thomasovi Mannovi, ktorý sa stal najvýznamnejším a najznámejším predstaviteľom tzv. Exilliteratur (literatúra napísaná antinacistickými spisovateľmi, ktorí v rokoch 1933 – 1945 ušli z Nemecka a nacistami okupovaných území). Mann opustil Nemecko po Hitlerovom nástupe k moci v roku 1933, najprv do Švajčiarska, neskôr v roku 1939 do Spojených štátov, aby sa potom v roku 1942 vrátil do Švajčiarska (tam v roku 1955 aj zomrel). Katerov nedostatočný metodologický aparát sa prejavil i v poslednej kapitole o prechode nacistickej kultúry do povojnového obdobia, v ktorej sa čitateľ znova veľa dozvie o osudoch jednotlivých umelcov a predstaviteľov kultúry, no takmer nič o tom, ako nacisti reálne ovplyvnili nemeckú kultúru a ako to môžeme interpretovať. Namiesto toho vystupuje Kater v role akéhosi sudcu, ktorý rozhoduje o tom, ktoré zlyhania umelcov sú odpustiteľné a ktoré nie, prípadne ktoré povojnové sudy boli spravodlivé a ktoré vo svojej úlohe zlyhali.

Záver knihy akoby nebol v jednej línii s obsahom zvyšku práce. Kým v jednotlivých kapitolách mohol čitateľ sledovať deskriptívny naratív, životopisy osobností a zopár zábavných či zaujímavých anekdot, v závere sa Kater rozhodol postaviť nacistickú kultúru do komparatívnej perspektívy s kultúrou vo fašistickom Taliansku a Sovietskom zväz. Dospel k záveru, že vo všetkých týchto štátoch „*sa kultúra musela stať nástrojom v rukách autokratickej vlády*“ (s. 338)

Knihá je napísaná pomerne „suchým“ štýlom a je preplnená menami a faktmi. Tento prístup nie je príliš lákavý z komerčného hľadiska, no pri akademickej práci sa to nedá považovať za nedostatok. Kater je silný predovšetkým v opisoch konkrétnych ľudí a udalostí, nie v ich analýze. Veľmi dobre napríklad zachytil nesúlad v názoroch na umenie medzi jednotlivými nacistami, veľa sa dozvieme aj o Hitlerovom umeleckom (ne)vkuse. Bol napríklad veľkým fanúšikom Karla Maya, no zároveň ho v podstate nezaujímali nové umelecké literárne smery inšpirované ideológiou „krvi a pôdy“, ktoré zas presadzovala časť nacistických lídrov. Kým Hitler favorizoval Wagnera, ostatní nemeckí skladatelia (alebo takí, ktorých nacisti za nemeckých považovali) ako Beethoven, Händel či Mozart mu boli takmer ľahostajní, čo otváralo priestor pre realizáciu nápadov ďalších nacistických lídrov. Kater venoval pozornosť i veľkej diskusii medzi nacistickými špičkami o expresionizme a rôznych ďalších štýloch. Podrobne a zaujímavo sú v knihe opísané napríklad i rozpory na kultúrnom poli medzi Goebbelsov, Alfredom Rosenbergom a ďalšími nacistickými špičkami s vlastnými predstavami o umení a kultúre. Ako pri zvyšku práce, i tu však chýba hlbšia analýza.

Knihá je zároveň preplnená množstvom zaujímavostí a anekdot. Dozvieme sa napríklad, že počas bitky o Britániu sa nacistickému ministrovi propagandy Goebbelsovi doniesli správy, že nemeckí piloti letiaci smerom k britským ostrovom si na svojich rádiách naladujú BBC, aby mohli počúvať jazz, v Nemecku považovaný za degenerovanú hudbu a zakázaný. Keď potom bombardovali ciele v Spojenom kráľovstve, dávali si náramný pozor, aby nezhodili svoje bomby na rádiové vysielacie – obľúbený klarinet Bennyho Goodmana chceli počúvať aj pri lete späť na pevninu. To, samozrejme, predstavovalo pre nacistov problém, pretože pomedzi jazzové piesne mohli nemeckí piloti počúvať i správy a nepriateľskú propagandu (a náhodou sa dozvedieť

pravdu). Hudobníkom Franzovi Grothemu a Georgovi Haentzschelovi preto v roku 1942 dovolil, aby založili Nemecký tanečný a zábavný orchester (*Deutsches Tanz- und Unterhaltungsorchester*, DTU), ktorý mal vytvárať nacistickú alternatívu k jazzu. Medzi vojakmi síce mal úspech, nacistické špičky však Goebbelsa masívne kritizovali za podporu „židovskej hudby“. Kater sa v knihe venoval i takým témam, ako bolo nacistické kradnutie európskeho kultúrneho bohatstva. Čitateľ sa dozvie, aké umelecké diela si prisvojili Göring, Goebbels či Himmler a mnohí ďalší.

Podľa Katera znamenala kultúra pre Hitlera len tri veci – propagandu, zábavu a diplomaciu. (s. 62 – 63) Inými slovami, kvôli svojmu nepostačujúcemu metodologickému prístupu zameranému na životopisy jednotlivcov a „mikrohistóriu“, Katerovi ušiel širší pohľad a čitateľovi predstavuje nacistickú kultúru len ako snahu o pragmatické ovládnutie mysle Nemcov. Tento prístup nepovoľuje hlbšiu analýzu a Kater zároveň nevyužil naplno potenciál dostupnej odbornej literatúry k problematike. Okrem prác venujúcim sa nemeckému kontextu existuje mnoho ďalších textov so zameraním na špecifický národný kontext, ktoré mohli Katerovi slúžiť ako inšpirácia. Ruth Ben-Giathová napísala brilantnú prácu o kultúre a modernizme vo fašistickom Taliansku,³ Thomas Linehan a Julie Gottlieb zostavili kolektívnu monografiu o kultúre britského fašizmu⁴ a tak ďalej. Nič z pomerne bohatej historiografie na túto tému však Kater nevyužil.

Jedným z jeho pozorovaní je, že nacistická revolúcia nedokázala napriek intenzívnej snahe vytvoriť naozaj cenné umelecké hodnoty. Nacisti považovali umenie a kultúru za kľúčové, starali sa o ne a investovali do nich obrovské sumy (sám Hitler sa správal ako vzorný mecenáš), organizovali rôzne súťaže, ktoré mali mladých umelcov motivovať a podobne. Napriek tomu zlyhali. Dôvod tohto zlyhania vidí Kater v tom, že diktatúry so svojim autoritatívnym spôsobom fungovania nedajú umeniu a kultúre dost voľnosti a slobody, aby sa rozvíjali. Odmietanie pluralizmu skutočnú kultúru a umenie v nacistickom Nemecku zabilo.

Okrem metodologickej nevypelosti mi na Katerovej knihe zrejme najviac prekážal autorov sexizmus. V knihe takmer nenájdeme herečku, ktorej vzhľad by Kater neokomentoval. Stretávame sa s „*neodolateľne atraktívnou sedemnásťročnou herečkou*“ (s. 186) či so „*slabším pohľadom*“ (s. 225) a podobne. Pri hodnotení výkonov herečiek v tej dobe sa zrejme dá vzhľad považovať za jedno z dôležitých kritérií, no to isté sa dá povedať i o mužoch. Kater však vzhľad mužských hercov nekomentuje. V dobách ošiaľu okolo hnutia #MeToo, obzvlášť silného v severnej Amerike, to vyznieva prinajmenšom rozpačito a upozorňujú na to i viacerí recenzenti.

Mnohí recenzenti v komerčných periodikách hodnotili Katerovu knihu *Culture in Nazi Germany* ako „definitívne“ dejiny umenia za Hitlera.⁵ S týmto názorom sa však

3 BEN-GHIAT, Ruth. *Fascist Modernities: Italy, 1922–1945*. Los Angeles: University of California Press, 2004. ISBN 9780520242166.

4 GOTTLIEB, Julie V. – LINEHAN, Thomas P. *The Culture of Fascism. Visions of the Far Right in Britain*. London: I. B. Tauris, 2004. ISBN 9781860647987.

5 Pozri napr. PETROPOULOS, Jonathan. Book offers broadest and deepest study of Nazi culture yet. In *The Art Newspaper*, 5th March 2020, dostupné online: <https://www.theartnewspaper.com/review/the-broadest-and-deepest-study-of-nazi-culture-yet> [cit. 2020-04-14].

rozhodne nestotožňujem. Zatiaľ čo sa Katerovi podarilo zhromaždiť ohromné množstvo informácií a faktografie, jeho práci chýba analytická hĺbka a metodologická vyspelosť. Na „definitívne“ dejiny – ak je vôbec možné napísať nejaké definitívne dejiny čokoľvek – si budeme ešte musieť počkať.

Jakub Drábik
Historický ústav SAV

LIŠKOVÁ, Kateřina. *SEXUAL LIBERATION, SOCIALIST STYLE. Communist Czechoslovakia and the Science of Desire, 1945–1989*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018, 281 s. ISBN 9781108424691.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2020.68.2.11>

Kateřina Lišková, česká docentka sociológie, ktorá na Fakulte sociálnych štúdií Masarykovej univerzity v Brne prednáša v odboroch rodové štúdie a sociológia, napísala výnimočnú knihu o sexuálnej liberalizácii v komunistickom Československu. Kniha uvádza pojem „sexual liberation“ v angličtine, pričom jeho autorka používa v češtine pojem „sexuální osvobodzení“. Ja som sa v texte rozhodla použiť slovenský variant „sexuálna liberalizácia“ ako alternatívu k anglickému pojmu „sexual liberation“. Alternatívou tohto slovenského spojenia by v slovenčine mohli byť aj pojmy „liberalizácia sexuálneho diskurzu“, „sexuálne oslobodenie“ alebo „sexuálne uvoľňovanie“, avšak pre lepšiu prehľadnosť textu používam iba už spomenuté spojenie „sexuálna liberalizácia“. Liberalizáciu tu teda chápem ako odstraňovanie určitých obmedzení, oslobodzovanie, uvoľnenie, privodenie väčšej voľnosti v určitej oblasti, v tomto prípade v oblasti sexuality. Pri slovnom spojení „gender equality“ využívam doslovný preklad „rodová rovnosť“.

Roku 2019 Liškovej kniha *Sexual Liberation, Socialist Style. Communist Czechoslovakia and the Science of Desire, 1945–1989* získala cenu Barbara Heldt Prize za najlepšiu knihu v kategórii Slavistiky/Východoeurópskych/Euroázijských ženských a rodových štúdií 2019. V tom istom roku vybrala Repronetwork and the Clarke Book Award Committee túto knihu na čestné uznanie za rok 2019. Obe komisie ocenili Liškovej inovatívnu perspektívu pri štúdiu nedostatočne skúmaného času a priestoru. Treba tiež poznamenať, že v roku 2018 bol proti Liškovej knihe uverejnený otvorený list, v ktorom autorku obvinili z „neetického vedeckého správania“. Šiesti vedci zaoberajúci sa výskumom československých dejín, autori tohto listu, tvrdili, že Lišková ich práce neuvádza, či dostatočne necituje, a svoje závery tak neopodstatnene predkladá ako originálne. Sama Lišková publikovala text, v ktorom odpovedá na všetky autormi uvedené výhrady. Liškovej zamestnávateľ Masarykova univerzita v Brne taktiež uviedla, že odmieta akékoľvek obvinenie z plagiátorstva alebo vedeckého pochybenia. Viac sa o tomto vedeckom konflikte možno dozvedieť v texte. *Kateřina Lišková's Sexual Liberation, Socialist Style: Notice of Unethical Scholarly Conduct* publikovanom na portáli www.academia.edu 29. augusta 2018. Na tej istej internetovej stránke je dostupná aj odpoveď: